קברים מסוף התקופה הישראלית בבית־שאן[1]

מאת

נחמיה צורי

בשנת 1951, בשעת הנחת קו־המים מבית־שאן למשק חמדיה, נתגלו בנ״צ 1978.2116 ארבעה קברים חצובים בסלע של נטף־גיר.

המקום נמצא ממזרח לחומת העיר מתקופת התלמוד, לא רחוק מכביש בית־שאן—כפר־רופין, עתה בקצהו הדרומי־מערבי של האצטדיון העירוני של בית־שאן.

תוך חמישה ימים, מ־24 ביולי 1951 עד ה־29 בו, נחשפו ארבעת הקברים, שנפגעו קשה על־ידי דחפורים. החפירות נעשו בידי פועלי ״מקורות״ ובהנהלת המחבר מטעם אגף־העתיקות. המודד־האדריכל היה ד״ר א. חירם. הצילומים נעשו בידי פרופ׳ ג׳ ביברקראוט, רעייתו הלנה והמחבר.

קבר A (ציור 1)

כ־15 מ׳ מצפון לכביש בית־שאן—כפר־רופין, בעומק של 1.80 מ׳, נחשפה מערת־קבורה, ששטחה 1.00 × 1.90 מ׳ וגובהה 60 ס״מ, בקירוב. במערה נמצא שלד בודד של אשה בגיל־העמידה. השלד היה מוטל על גבו, ואילו הראש פנה מערבה. אל צדעי הגולגולת היו צמודים עגילי־כסף, שצורתם כצורת טבעת בעלת נטיפה (מס׳ 17 ; ראה לוח ה : 5). מתחת לגולגולת, סמוך לצוואר, נחשפו 53 חרוזי־זכוכית, שצורתם כצורת חבית והמעוטרים בעיטורים דמויי־עין (מס׳ 12 ו־16 ; לוח ה : 8). חרוזים דומים נמצאו בקבר ישראלי בסביבת רבת־עמון[2]. בצדו הימני של הראש, מדרום לו, נתגלה לוח (מס׳ 35). כדברי פרופ׳ מ. אבנימלך הלוח עשוי ״אבן חול העשויה גרגרי קוורצה קטנים, מעוגלים המחוברים בחומר לימוניטי. האבן היתה כנראה בתנאי לחות, מכיוון שנראית

1. המחבר מחזיק טובה מרובה לד״ר א. בירן, מנהל אגף העתיקות והמוזיאונים, על הרשות שניתנה לו לפרסם ממצא זה.

2. G. Lankester-Harding, An Iron-Age Tomb at Meqabelein, *QDAP*, XIV, 1950, p. 45, No. 32; Pl. XV : 3

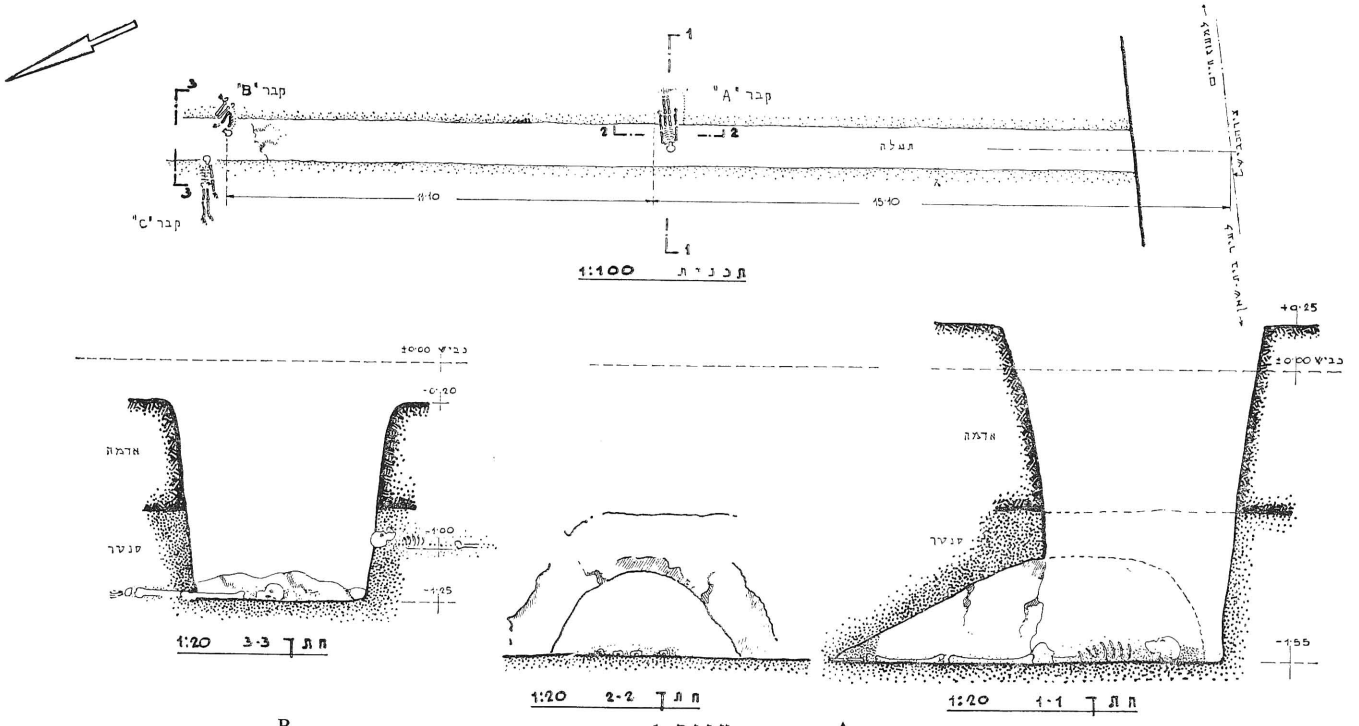

B ציור 1 A

חתכי קברים A–B בבית־שאן.

בה חדירה עמוקה של אצות"[3]. ואלה החפצים שהיו מונחים על הלוח: סיר בקבוקי (ציור 2 : 1 ; לוח ה : 3), חיקוי של תוצרת אשורית, הדומה במקצת לסיר שנחשף בחצור[4] ; בקבוק־חרס (ציור 2 : 2 ; לוח ה : 2), הדומה במקצת לבקבוק שנמצא בשכבה IV בבית־שאן[5] ; וקנקנית מזכוכית (מס' 11 ; לוח ו : 1), דוגמת הקנקנית שנתגלתה בקבר הישראלי הנ"ל בעבר־הירדן[6]. משמאל לגולגולת נמצא פך־חרס (ציור 2 : 3 ; לוח ה : 4), הדומה במקצת לזה שנתגלה בבית־

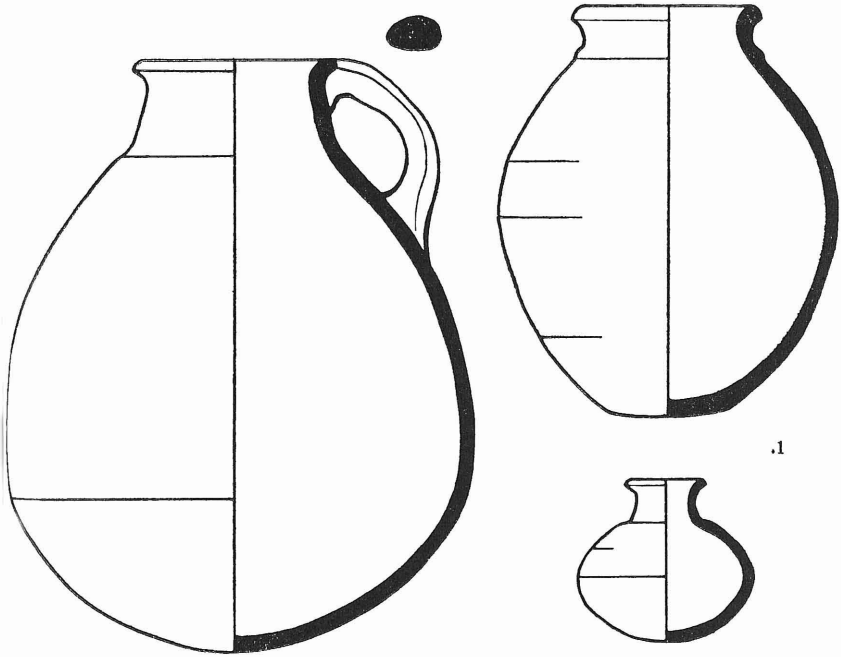

.1

.2

.3

ציור 2

כלי־חרס מקבר A.

3. תודת המחבר נתונה לפרופ' מ. אבנימלך על זיהוי החומר במכתבו מ־19.8.1951.

4. חצור, עונת החפירה השנייה, ירושלים תש"ך, לוחות 13 : CLIX, 11 : XCVII.

5. G. M. FitzGerald, *Beth-Shan Excavations*, III, Philadelphia 1931, p. 39; Pl. XXXIII : 10

6. Lankester-Harding, *op. cit.*, p. 46, No. 36; Pl. XIII : 3

שמש [7]; כפית מברונזה (מס׳ 18; לוח ה: 7); וכן סכין מברזל (מס׳ 25; לוח ה: 1), שכמוהו נמצא בקבר הישראלי הנ״ל [8] ובשכבה ו בתל בית־מירסים [9]. כן נמצאה צלמית שבורה, דוגמת זו שנחשפה בתל נצבה, המיוחסת לתקופה היוונית־רומית [10].

קבר B (ראה ציור 1)

קבר זה נחשף במרחק של 11.5 מ׳ מצפון לקבר A, בעומק של מטר אחד. הקבר אמנם נפגע קשה על־ידי דחפור, אך אפשר היה לקבוע, כי השלד שנמצא בו נקבר בקירוס, כשהגולגולת פונה לעבר צפון. ואלה הכלים שנמצאו בקבר,

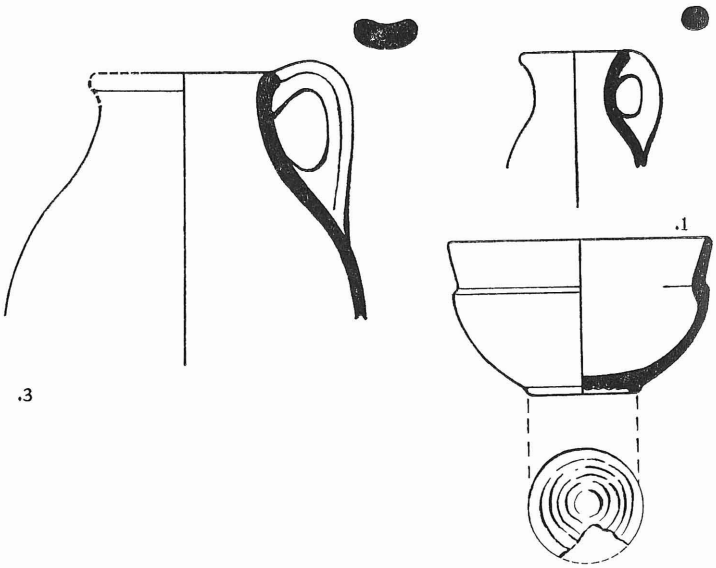

ציור 3

כלי־חרס מקבר B.

7. E. Grant & G. E. Wright, *Ain Shems Excavations*, Haverford 1938, Pl. LXVII : 16

8. Lankester-Harding, *op. cit.*, p. 45, No. 28; Pl. XV : 7

9. *AASOR*, XXI–XXII, 1943, p. 78, No. 45; Pl. 61 : 16

10. Tell en-Naṣbeh, I, 1947, p. 296; Pl. 55 : 76

כולם שבורים; פך עם חיפוי אדום (ציור 3 : 3); פכית (ציור 3 : 1) הדומה לזו שנמצאה בשכבה IV בבית־שאן[11]; ושברים של קערית מזווה (מס׳ 6; ציור 3 : 2), הדומה לכלי־היבוא האשורי שנמצא בתל פארעה[12].

קבר C

ממערב לקבר B וסמוך לו, בעומק של 80 ס״מ, נחשפה מערת־קבורה הרוסה ביותר, עד כי קשה היה לקבוע, מה היתה תנוחת השלד. סמוך לגולגולת נמצאו חרוזי־זכוכית (מס׳ 14—15)[13], חרוז מקוארץ (מס׳ 27) וחרוז אפור מסילי־קאט־קאלציט (מס׳ 28). סמוך לפרק־היד השמאלית נמצאו חרוזים אלה: חרוז גלילי מאבן לבנה ורכה (מס׳ 29); חרוז שצורתו כצורת חבית (מס׳ 32); חרוז מאבן אדומה, המורכב משני כדורים (מס׳ 31); וחרוזי־צדפים (מס׳ 36). סמוך לגולגולת נמצא חלק של סיכת־פריפה (fibula) מברונזה (מס׳ 24; לוח ה : 10). לא רחוק מקצה היד השמאלית נמצא צמיד־ברונזה דמוי־נחש (מס׳ 22; לוח ה : 9). על הרגל הימנית, שהיתה מוטלת במרחק של 1.40 מ׳ מן הגולגולת, נמצאה אצעדה מברונזה (מס׳ 23; לוח ה : 11), הדומה בכול לצמיד, אלא שצורתה סגלגלה יותר.

קבר D

קבר זה היה מתחת לכביש ממש, בעומק של 1.50 מ׳, ורובו נהרס על־ידי דחפור. לדברי הפועלים נמצאו בו לגין־חרס (ציור 4 : 1; לוח ו : 2) וקנקנית חרס (ציור 4 : 2; לוח ו : 4).

בשנת 1965, בשעת כריית עפר במרחק של כ־70 מ׳ מדרום לכביש בית־שאן—כפר־רופין, נתגלו כמה כלי־חרס שבורים, וביניהם בקבוק־חרס (לוח ו : 3), הדומה במקצת לבקבוק שבציור 2 : 2.

על־סמך כלי־החרס שנתגלו בקברים, שבאחדים מהם ניכרת השפעה אשורית, ניתן לקבוע, שהקברים הם מן התקופה הישראלית ג׳, היינו, זמן־מה לפני חורבן הארץ בידי נבוכדנאצר.

מן הראוי לציין, כי בבית־הקברות הגדול של בית־שאן לא נמצאו כלים

11. G. M. FitzGerald, *The Four Canaanite Temples of Beth-Shan*, The Pottery, Philadelphia 1930, Pl. LI : 22

12. *RB*, LVIII, 1951, pp. 418–419, Fig. 12 : 2; Pl. XV : 1

13. ראה לעיל, הערה 2.

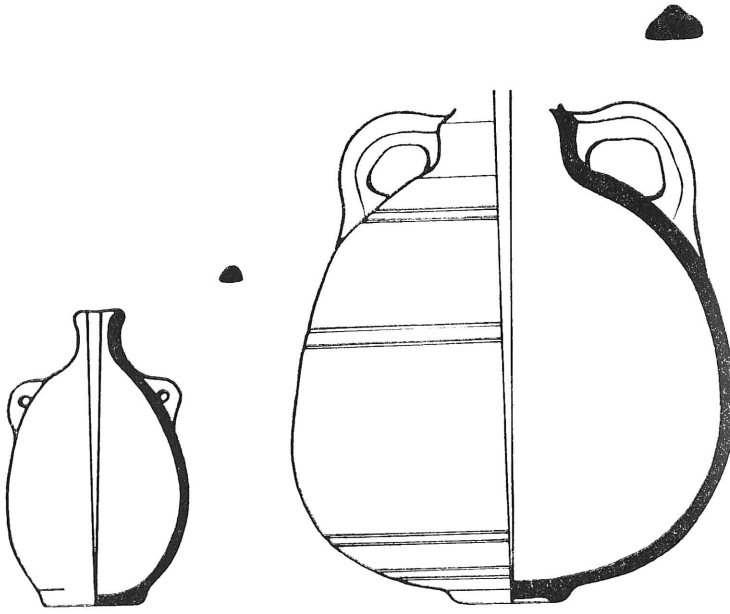

ציור 4

1. 2.

כלי־חרס מקבר D.

מסוג זה [14]. עצם העובדה שהקברים נכרו מחוץ לבית־הקברות הגדול, במרחק של 800 מ׳ מדרום־מזרח לתל של בית־שאן, מעבר לגדת הנחל, אומרת דרשני. האם היתה כאן מגמה לערוך קבורה שונה מזו שנהגה בבית־הקברות הגדול? אפשר להסביר את הדבר בשתי דרכים: (א) לפנינו בית־קברות של תושבי בית־שאן ישראליים מן התקופה הישראלית המאוחרת; (ב) בית־הקברות הוא מאותה התקופה, אבל של תושבי יישובים סמוכים, כגון של היישובים ששכנו בתל אשתורי [15] או בתל נישא [16], שבהם נמצאו חרסים מתקופה זו.

14. המחבר מודה בזה לפרופ׳ פיצג׳ראלד על כי בשעת ביקורו של המחבר בקיימ־ברי׳ג׳ הואיל להראות לו את הצילומים של הממצאים בבית־הקברות הגדול.

15. נ. צורי, סקר ארכיאולוגי בעמק בית־שאן, בקעת בית־שאן, ירושלים תשכ״ב, עמ׳ 171.

16. נ. צורי (לעיל, הערה 15), עמ׳ 171—172.

לפי שעה אין לקבוע מסמרות בעניין זה. עם זאת ברור, כי בכלים השונים שנמצאו בארבעת הקברים בולטת השפעתה של תרבות אשור, שחותמה היה טבוע בתוצרת הקיראמית של בית־שאן או של שכניה בימי חזקיהו ויאשיהו מלכי ישראל. יש בממצא שלפנינו כדי לנסוך אור על אותו פרק־זמן בתולדות בית־שאן שעליו אין בידינו כל ידיעות. הבה נסקור בקצרה את תולדות העיר מאז כיבושה בידי דויד. בימי שלמה בנו הלכה בית־שאן והתעצמה, כפי שמעידה הכללתה בנציבות החמישית של שלמה (מל״א ד, יב) וכעדות הממצא הארכיאולוגי בשכבות V ו־IV[17], הכולל, בין השאר, שרידי מצודה מאבני־גזית וחלק מאורווה. שרידים אלה מעידים, כי בתקופה זו החלו לבנות בבית־שאן בניינים מאבני־גזית[18], לאחר ארבעת אלפים שנה, בקירוב, של בניית בתים מלבני־טין מיובשות בשמש. על תרבות ישראלית בעיר מעידים גם שני אוסטרקונים עבריים שנמצאו בתל: האחד[19] — מן המאות הט׳—ז׳ (שכבה V), ואילו השני[20] (שנמצא בידי ילדים) — כנראה מן המאות הח׳—ז׳ לפסה״נ, היינו, מפרק־זמן הקודם במקצת לכריית ארבעת הקברים.

שלא כאחותה מגידו, לא נזכרה בית־שאן במקרא במשך כל התקופה ההיא, ודאי משום שלא אירעו בה מאורעות מיוחדים. יש להניח, שגם בתקופה זו היתה עיר־מסחר, כבכל הדורות. לאחר חורבן ממלכת הצפון בידי האשורים ניסו חזקיהו ויאשיהו להטיל את השפעתם על שבטי הצפון, ובכלל זה שבט מנשה, שהעיר בית־שאן שכנה בתחומו: ״וישלח חזקיהו על כל ישראל ויהודה וגם אגרות כתב על אפרים ומנשה לבוא לבית ה׳ בירושלים לעשות פסח״ (דה״ב ל, א). למרות ההסתה נגדו הצליח חזקיהו לכבוש את לב השבט, וודאי גם את לבם של אנשי בית־שאן, כדברי הסופר: ״אך אנשים מאשר ומנשה ומזבלון נכנעו ויבאו לירושלם״ (שם, שם, יא). הריפורמה של יאשיהו כללה גם את צפון הארץ (דה״ב לד, ו), ושבטי הצפון, לרבות מנשה, השתתפו

17. ב. מייזלר (מזר), הכרונולוגיה של המקדשים בבית־שאן, ידיעות, טז, תשי״ב, עמ׳ 18.

18. G. M. FitzGerald, Excavations at Beth-Shan in 1931, *PEFQSt*, 1932, pp. 140–142; Pl. 1

19. Alan Rowe, The Palestine Expedition Report of the 1928 Season, *Museum Journal*, March 1929, pp. 71–73

20. נ. צורי, אוסטרקון עברי מבית־שאן, ידיעות, כה, תשכ״א, עמ׳ 145—146; לוח ו: 3.

במגבית להאדרת בית־המקדש בירושלים: "ויבאו אל חלקיהו... ויתנו את הכסף המובא בית אלהים אשר אספו הלוים שמרי הסף מיד מנשה ואפרים ומכל שארית ישראל..." (שם, שם, ט).

לאור כל אלה אין לפקפק בכך, כי בית־שאן היתה עיר ישראלית מאז ימי דויד ועד סמוך לחורבן הארץ בידי נבוכדנאצר מלך בבל, וללא ספק פרח סחר־החליפין בין ישראל לשכנותיה בצפון, כעדות הכלים האשוריים שנמצאו בחצור [21], בתל פארעה [22] ובארבעת הקברים בבית־שאן.

21. ראה לעיל, הערה 4. כן ראה: רות עמירן, הקיראמיקה הקדומה של ארץ־ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 350; לוח 99.

22. ראה לעיל, הערה 12.

המספר הסידורי	החפץ	מספר הרישום	הקבר	ציור או לוח	התיאור
	כלי־חרס				
1	פך	633	A	ציור 2 : 3 ; לוח ה : 4	טין מנופה ; הצריפה גרועה ; חיפוי אדום גרוע
2	סיר בקבוקי	634	A	ציור 2 : 1 ; לוח ה : 3	
3	בקבוק	635	A	ציור 2 : 2 ; לוח ה : 2	שחור
4	פך	659	B	ציור 3 : 3	חלק עליון עם ידית אחת
5	פך	660	B	ציור 3 : 1	חלק עליון עם ידית אחת
6	קערית	661	B	ציור 3 : 2	שבר של כלי מזווה ; צבע כרום ; מירוק קל
7	פך	662	B		שברים ; פריך ; הצריפה חלשה
8	פך	663	סמוך ל־A		שברים
9	לגין	746	D	ציור 4 : 1 ; לוח ו : 2	אדום
10	קנקנית	777	D	ציור 4 : 2 ; לוח ו : 4	אפרפר־כרום
	חפצי זכוכית ופיאנס				
11	קנקנית	636	A	לוח ו : 1	צבועה כחול, תכלת וכתום
12	חרוזים	642	A	לוח ה : 8	44 במספר ; צבועים כחול, כתום ואפור ; עיטור דמוי־עין
13	פסיל	643	A		חלק תחתון ; פיאנס
14	חרוזים	645	C		6 במספר ; כמס׳ 12
15	חרוזים	646	C	לוח ה : 8	2—3 במספר ; כמס׳ 12
16	חרוזים	667	A	לוח ה : 8	9 במספר ; כמס׳ 12
	חפצי־מתכת				
	כסף				
17	עגילים	644	A	לוח ה : 5	2 במספר
	ברונזה				
18	כפית	637	A	לוח ה : 7	

המספר הסידורי	החפץ	מספר הרישום	הקבר	לוח	התיאור
19	סיכות־מחטים	641	A		שברים
20	מחט	650	C		
21	מחטים	651	C		שברים
22	צמיד	652	C	לוח ה : 9	
23	אצעדה	654	C	לוח ה : 11	
24	סיכת־פריפה (fibula)	649	C	לוח ה : 10	
ברזל					
25	סכין	638	A	לוח ה : 1	
26	חודים	640—639	A		שברים
א ב ן					
27	חרוז	647	C		אבן־גיר
28	חרוז	648	C		אבן־גיר אפרפרה
29	חרוז	654	C		גלילי ; אבן־גיר לבנה
30	חרוז	655	C		אבן־גיר צהבהבה
31	חרוז	656	C		כפול ; אבן אדומה
32	חרוז	658	C		צורת חבית
33	חרוז	668	A		אבן אפרפרה
34	חרוזים	669	A		2 במספר ; אבן אדומה
35	לוח	666	A		אבן־חול
צ ד פ י ם					
36	חרוזים	657	C		3 במספר
37	חרוז	670	A		Cyprea